

Сучасні напрями дослідження проблеми креативного мислення.

У статті теоретично аналізуються базові тенденції, напрями і пріоритети сучасних досліджень феномена креативного мислення, розглядаються основні проблеми та парадокси, які його характеризують.

В статті теоретически анализируются базовые тенденции, направления и приоритеты современных исследований феномена креативного мышления, рассматриваются основные проблемы и парадоксы, которые его характеризуют.

Main tendencies, directions and priorities of the basic modern researches of the creative thinking are theoretically analyzed in the article. The fundamental problems and paradoxes of this phenomenon are looked through.

Жорсткі стереотипи сучасної освітньої системи не дозволяють дитині досягти високого рівня креативного мислення. Таким чином, від класу до класу у неї розвивається інтелектуальна інфантильність і завчена безпомічність, відсутність можливості самостійно мислити [9]. Адже відомо, що в класичній системі освіти навчальні програми побудовані, як правило, на запам'ятовуванні, накопиченні фактів та інших нетворчих формах діяльності. Тільки окремі учні не завдяки, а попри системі, що склалася, або за допомогою ініціативи творчих вчителів, можуть інтелектуально та творчо зростати.

Таким чином, на думку М.І. Меєровича, в наш час нагально необхідна так звана випереджаюча педагогіка – система інтелектуального та психологічного розвитку, що формує в особистості стійкі компоненти креативного стилю мислення, оскільки за умов прискореного темпу науково-технічного прогресу, коли висуваються дуже жорсткі вимоги до адаптаційних можливостей людини та до її професійного рівня, саме креативне мислення здатне забезпечити ці вимоги та достатню гнучкість людини складного індустріального та постіндустріального, інформаційного суспільства. Так, дослідники В.П.Москалець, І.Л.Соломін, С.Д.Максименко, В.В.Гагай, Н.Варкі та Р.Калініна стверджували про потребу та можливість розвитку креативного мислення під час навчального процесу у загальноосвітній школі. Це вимагає уточнення та переосмислення розуміння цього феномена, що є завданням даної статті.

Так, власне дослідження креативного мислення представлені такими вченими як Л.С.Виготський, В.А.Роменець, Д.Б.Богоявленська, Л.М.Смольська та інші.

Нове бачення креативності у дослідженні соціалізації в сучасних умовах пропонують Д.І.Фельдштейн, В.Т.Кудрявцев та І.С.Кон, які у парадигмі так званого „розвиненого дитинства” наголошують на творчому характері даного процесу, заперечуючи попереднє розуміння його як механічного засвоєння пануючих у суспільстві цінностей, установок, поглядів.

Психологія творчості як наука почала формуватися на межі ХІХ-ХХ століть. Творчість — в прямому значенні - це створення нового в різних планах і масштабах як матеріально закріпленого, так і матеріально незакріпленого [7].

В такому сенсі це слово можна застосовувати стосовно всіх процесів органічного та неорганічного життя, бо життя – це ряд безперервних змін, і все, що обновляється, зароджується в природі, є наслідком творчих сил. Однак поняття творчості передбачає особистісну основу. В загальноприйнятому значенні творчість є умовним терміном для позначення психічного акту, що виявляється у втіленні, відтворенні чи комбінації даних нашої свідомості у (відносно) новій формі, в сфері абстрактної думки, художньої та практичної діяльності [2].

Наука розпочала розгляд феномена творчості, використовуючи метод спостереження. Джерелами опису були біографії, автобіографії, мемуари, літературні твори. Досліджувалися природа творчості, фази творчого процесу, здібності до творчості та якості творчої особистості. Виділялися ознаки геніальності, які виявлялися в особливостях перцепції (напруженість уваги, вразливість, сприйнятливність), інтелекту, характеру, мотивації та ціннісних орієнтацій. Однак засобів проникнення в сутність цих явищ не було: оскільки психологічні методи отримання даних обмежувалися самоспостереженням, то центральними у творчості визнавалися безсвідомі процеси. [6]

Із розвитком експериментальних методів у психології творчості почали застосовувати активні методи отримання даних – тести, анкетування, інтерв'ю,

експеримент. Типовим стало вивчення окремих граней творчої діяльності. Психологія досліджувала явища творчості з різних сторін, однак обумовлення для виділення окремих елементів були іще суб'єктивні, неорганізовані. Результати дослідження свідчили, що свідоме та безсвідоме, інтуїтивне та логічне доповнюють одне одного [6]. Так, Т.І.Ахмедов та М.Є.Жидко у своїй книзі „Психотерапія в особых состояниях сознания” розглядають поняття активної уяви з позиції можливості її розвитку за допомогою медитацій та інших нестандартних технік. Такі техніки активної уяви спрямовані саме на усвідомлення і сприйняття глибинних аспектів психіки та асиміляцію її розрізнених комплексів, тобто на виведення на свідомий рівень розрізнених енергетичних структур, чия автономія загрожує єдності психіки та її цілісному функціонуванню [1].

Аналізуючи потребово-мотиваційну сферу психіки, вчені дійшли висновку, що детермінованим є не тільки усвідомлене мислення, а й неусвідомлене. При детальному розгляді виявляється, що застосування правил, операцій не завжди усвідомлене. Саме такі моменти неусвідомленого, на думку багатьох авторів, відіграють визначну роль в творчості. Одні називають це інсайтом, інші — інтуїцією. Так, дитяча творчість носить здебільшого неусвідомлений характер, вона частіше виявляється спонтанно в невимушеній, наприклад ігровій обстановці, досягаючи дуже високого рівня оперування саме абстрактними символами (музичними нотами, математичними символами, словами), що може бути використаним в навчальному процесі для розвитку креативного мислення під час засвоєння програмного матеріалу [7].

До середини ХХ століття психологія пов'язувала творчі здібності з розумовим розвитком. У цей час широкого застосування набувають тести інтелекту на визначення IQ. В аналізі когнітивної сфери особистості у зв'язку з її творчою обдарованістю в основу бралася розумова активність.

Однак, дослідження багатьох психологів засвідчили відсутність прямої залежності творчих здібностей від інтелекту та суми знань, тобто кореляції між коефіцієнтом інтелекту та здатністю створити нове – креативність – не було.

Так, Ю.В. Мороз визначає креативність, як комплекс інтелектуальних та особистісних особливостей індивіда, що сприяють самостійній підготовці проблеми, знаходженню значної кількості оригінальних ідей і нешаблонного їх вирішення.

С.Д.Максименко розглядає творчу активність як ґрунтовний атрибут психічного взагалі.

Таким чином, історично виокремилося три основних підходи до проблеми творчих та інтелектуальних здібностей:

1) Творчих здібностей не існує. Головну роль в детермінації творчої поведінки відіграють мотиви, цінності, особистісні риси. Інтелектуальні здібності є необхідними, але недостатніми умовами творчої активності особистості.

2) Високий рівень розвитку інтелекту зумовлює високий рівень розвитку творчих здібностей і навпаки. Творчого процесу як специфічної форми творчої активності немає.

3) Творча здібність – креативність – є незалежним від інтелекту фактором (В.Н.Дружинін, 1995)

Загалом, у психологічній науці мислення розглядається як складна багатофакторна структура. У залежності від рівнів узагальнення інформації, засобів, що використовуються для цього, новизни отриманих результатів, ступеня інтелектуальної активності вчені виокремлюють декілька видів і способів мислення, одним із яких є креативне.

Сутність креативного мислення, на думку одного з перших дослідників цього феномену Дж.Гілфорда, може бути розкрита через такі особливості: оригінальність і незвичність висловлюваних ідей, прагнення до інтелектуальної новизни у вирішенні завдання (проблеми), здатність бачити предмет (можливості його використання) під новим кутом зору і продукувати ідеї у невизначеній ситуації (тобто за відсутності передумов для формування нових ідей). Завдячуючи цим властивостям, реалізується прогностично-

перетворювальна функція інтелекту, здійснюється творча діяльність людини у різних сферах її професійних і непрофесійних інтересів [8].

У книзі „Практикум по креативной терапії” Т.Д.Зінкевич-Євстігнеєвої автори стверджують, що в поняття креативне мислення входить вміння знаходити оригінальні, вільні від стереотипів рішення різноманітних задач, досягати результату з найменшими енерговитратами та більшою радістю, розуміти „множинність” першопричин і наслідків ситуацій, вчинків і рішень.

У креативному мисленні можна виділити такі процеси, як комбінування, аналогізування, виявлення нових зв'язків та переносення функцій із одного об'єкта на інший. Особистість з таким стилем мислення не тільки готова до постійних змін в технологіях, але й навпаки розглядає їх як можливість отримати життєво необхідне моральне задоволення від вирішення інтелектуальних завдань, що виникають.

За Н.Г.Ашаренковою основною особливістю такого стилю мислення як інтелектуальної системи є вміння аналізувати будь-які проблеми, встановлювати системні зв'язки, виявляти суперечності, знаходити для них рішення на рівні ідеальних, прогнозувати можливі варіанти розвитку таких рішень тощо.

В.А.Моляко розглядає структуру творчої діяльності як систему, в якій виділяються певні підсистеми: процес творчої діяльності, продукт творчої діяльності, особистість творця, умова, в якій здійснюється творчість.

Л.Я.Дорфман та Г.В.Коваленкова звертали увагу на дослідження особливостей креативних особистостей [3]. Слід зауважити, що креативні особистості є в усьому суперечливими, поєднуючи в собі непоєднуване: фізичну енергію та стан спокою, суворість та наївність, грайливість та відповідальність, фантазії та відчуття реальності, ознаки екстраверсії та інтроверсії, скромність та гордість, відсутність стереотипів у сфері статевих ролей, бунтарський дух та консервативність, відкритість і чутливість тощо.

Креативна особистість володіє самостійністю суджень, впевненістю в собі, здатністю знаходити задоволення у труднощах, естетичною орієнтацією та здатністю ризикувати [5].

Безумовно, креативне мислення залежить від різноманітних суб'єктивних якостей особистості. Серед них виділимо: творчу уяву, розвиненість інтелекту, яка спонукає людину до розміркування, упорядкування знань, пошуку і аргументації власного рішення існуючої (можливої) проблеми; відкритість новому у пізнанні (когнітивна відкритість) як ставлення людини до нової інформації, досвіду, легкість у сприйнятті нових ідей тощо.

Н.Г.Ашаренкова досліджує наступні перешкоди креативного мислення: конформізм – бажання бути схожим на іншого як основний бар'єр до креативного мислення. Людина утримується від висловлювання незвичайних ідей через страх видатися смішним чи не дуже розумним. Подібні відчуття можуть виникнути в дитинстві, якщо перші фантазії, продукти дитячої уяви, не знаходять розуміння у дорослих, та закріпитися у юнацькому віці через острах відрізнятися від однолітків.

Цензура – особливо внутрішня – інший серйозний бар'єр для творчості. Наслідки зовнішньої цензури ідей бувають достатньо драматичними, однак внутрішня цензура є суттєвішою ніж зовнішня. Люди, що бояться власних ідей, схильні до пасивного реагування на все, що їх оточує.

Третій бар'єр творчого мислення – це ригідність, яка часто набувається у шкільні роки. Типові шкільні методи допомагають закріпити знання, однак не дозволяють навчати ставити та вирішувати нові проблеми, удосконалювати уже існуючі рішення.

Четвертою перешкодою для креативного мислення може бути бажання знайти відповідь негайно. Надмірно висока мотивація часто сприяє прийняттю непродуманих, неадекватних рішень. Для прийняття ефективних рішень креативне мислення повинне бути доповнене критичним. Задля проведення відповідного відбору необхідно дотримуватися певної дистанції, щоб зберегти

об'єктивність, врахувати критерії можливостей практичного застосування нових ідей.

Серед інших перешкод креативного мислення можна виділити страх видатися занадто агресивним, боязнь відплати за свою критику і як наслідок переоцінка власних ідей. На додачу, чим вищою є тривожність людини, тим більше вона схильна утримуватися від висловлювання власних ідей, щоб вберегти їх від стороннього впливу.

Проте, критичне мислення як конструктивне слід відрізнити від критичної установки, що є деструктивною за своєю суттю. Прагнення критикувати власне задля критики має скоріш емоційний характер, аніж когнітивний (Н.Г.Ашаренкова).

П.Торренс визначав такі показники креативного мислення як: швидкість та побіжність (кількість варіантів рішення), пластичність чи гнучкість (Ступінь розмаїтості варіантів рішення), оригінальність чи нетривіальність ідей, старанність їх розробки

Креативне мислення позбавлене однозначності, визначеності щодо результату і самого процесу, — йому притаманна варіативність, комбінаторність, імпровізація, ігрове розширення значень.

Для повноти визначення креативне мислення протиставляється адаптивному і асоціюється з виникненням ідеї. Втілення ідеї — завдання другорядне, воно вже не вимагає творчих актів, а лише адаптивних.

Видатний вітчизняний науковець Л.С.Виготський стверджував, що діяльність людини, результатами якої є не відтворення вражень і дій, котрі наявні в актуальному досвіді, а створення нових образів чи дій, є творчою дією (уявою чи фантазією). Творчі процеси виявляються в усій своїй силі вже в ранньому дитинстві. Одним із дуже важливих питань дитячої психології і педагогіки є питання про значення творчої роботи для загального розвитку дозрівання дітей.

На думку цього вченого в основі творчості завжди є непристосованість, із якої виникають потреби, прагнення чи бажання. Наше ускладнене середовище

та умови соціалізації активізують творче мислення дітей через діяльність в дитячій субкультурі. Отже творчість в своїй основі є соціально-історичним феноменом.

На поширену думку, ніби діти мають багатшу уяву за своєю природою, Л.С.Виготський зауважував, що дитина може уявити собі значно менше, ніж доросла людина через брак особистого досвіду, але вона більше довіряє продуктам своєї уяви і менше їх контролює, тобто дитяча креативність характеризується слабшою внутрішньою цензурою.

Креативне мислення дітей виражається, зокрема, в їх іграх, оскільки гра дитини є не простим спогадом пережитого, чи відтворенням сприйнятого, а творчим переробленням пережитих вражень, комбінуванням їх і вибудовою із них нової дійсності, що відповідає потребам самої дитини.

Отже, в традиційній психологічній парадигмі креативність розглядається як особистісна категорія, хоча на даний час не визначено, що вважати її сутнісною ознакою: дивергентне мислення (Дж.Гілфорд, О.К.Тихомиров), інтелектуальну активність (Д.Б.Богоявленська) чи інтерактивність як особистісну якість (Я.О.Пономарьов). Дослідниця креативної акмеології Н.Р.Вишнякова вважає, що ознаками креативності як особистісної категорії є інтелектуально-творча ініціатива, творча індивідуальність і здатність до саморозвитку та самоактуалізації. Інтегративний характер творчої активності призводить до того, що аналіз „по елементах” виокремлює в ній певні частини, до яких вона не може бути зведеною. Так, дослідники розглядають творчу активність як інтелектуальну здібність, як мотив вияву діяльності або ж навіть як особливий стан особистості. Розгляд кожного з цих елементів як ізольованого призводить до втрати загального змісту явища. На це вказує зокрема дослідник творчості В.П.Зінченко. Таким чином, дослідження такого явища як креативне мислення потребують доповнення та ґрунтового аналізу, беручи до уваги можливості та нагальну необхідність його розвитку під час навчального процесу.

Література:

1. Т.И. Ахмедов, М.Е. Жидко
Психотерапия в особых состояниях сознания (история, теория, практика), Харьков: «Фолио», 2000. – 765 ст.
2. Ф.Д. Батюшков
Творчество// Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, 1901.
3. Л.Я. Дорфман, Г.В. Ковалева
Основные направления исследований креативности в науке и искусстве// Вопросы психологи, 1999, №2.
4. В.П. Зинченко
Школа должна учить мыслить? – Прикладная психология, 2001, №1, с. 1-8.
5. А.Н. Лук
Психология творчества. – М.:Наука, 1978. – 128 с.
6. М.И. Меерович, Л.И. Шрагина
Технология творческого мышления: Практическое пособие. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 432 с.
7. В.А. Моляко
Психология творческой деятельности . – К.: Изд-во Знание УССР, 1978. – 47 ст., с.8.
8. Р.Д. Овчарова
Справочная книга школьного психолога. – М.: Педагогіка, 1989. – 160 с.
9. Развитие творческой активности школьников/ Под ред. А.М.Матюшкина – М.: Педагогика, 1991. – 160 ст.

Авторська картка: Курята Ю.В., викладач кафедри практики англ.м. Рівненського державного гуманітарного університету; аспірант Національного університету „Острозька академія” зі спеціальності педагогічна та вікова психологія; м.Рівне, вул. А.Мельника 6/56, дом.тел. 62-45-18